

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตอบสนองนโยบายและ แผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือน เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

The Related Factors of the National Tobacco Control Policies and
Planning Response of Thai Tobacco Farmer Households

ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์*, บัณฑิต พรหมพักพิง**, นิลวดี พรหมพักพิง***,
พรเพ็ญ โสมาบุตร****, กักรพร วีระนาคินทร์***** และ กฤษดา ปัจจาเนย์*****

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., สาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ขอนแก่น อีเมล: thanacha@kku.ac.th

Assistant Professor, Ph.D., Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and
Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. Email: thanacha@kku.ac.th

** รองศาสตราจารย์ ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อีเมล: buapun@kku.ac.th

Associate Professor, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen
University, Thailand. Email: buapun@kku.ac.th

*** ดร., นักวิจัย, กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น อีเมล: npromphakping@gmail.com

Ph.D., Researcher, Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Faculty
of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. Email: npromphakping@gmail.com

**** ดร., นักวิจัย, กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น อีเมล: pp.pornpen@gmail.com

Ph.D., Researcher, Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Faculty
of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. Email: pp.pornpen@gmail.com

***** อาจารย์ ดร., สาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อีเมล: pattawe@kku.ac.th

Lecturer, Ph.D., Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Khon Kaen University, Thailand. Email: pattawe@kku.ac.th

***** นักวิจัย, กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น อีเมล: phat.kritsada@gmail.com

(*Thanapauge Chamaratana, Buapun Promphakping,
Ninwadee Prompakphing, Pornpen Somabut,
Pattaraporn Weeranakin and Kritsada Phatchaney*)

ได้รับบทความ: 25 พฤษภาคม 2563

ปรับปรุงแก้ไข: 25 พฤษภาคม 2563

ตอบรับตีพิมพ์: 30 มิถุนายน 2563

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ (1) ศึกษาสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ (2) ศึกษาระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ และ (3) ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ มีหน่วยวิเคราะห์ในระดับครัวเรือน ศึกษาในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ จำนวน 400 ครัวเรือน ซึ่งสุ่มแบบกลุ่มจากพื้นที่ที่มีการปลูกใบยาสูบหลักของประเทศ ได้แก่ จังหวัดแพร่ จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดหนองคาย และจังหวัดร้อยเอ็ด เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลระดับตัวแปรเดียวโดยใช้สถิติพรรณนา คือ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ตลอดจนวิเคราะห์ข้อมูลระดับสองตัวแปรด้วยสถิติ Chi-square

ผลการวิจัยพบว่า (1) ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมีการสะสม และครอบครองสินทรัพย์ทุนอยู่ทั้งหมด 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน และทุนทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อใช้ในการดำรงชีพของครัวเรือน สำหรับกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจของครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้ลดพื้นที่

Researcher, Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand. Email: phat.kritsada@gmail.com

ปลูกยาสูบลง และไม่ได้ปลูกพืชอื่นทดแทน เกษตรกรรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนโยบายและแผนควบคุมยาสูบมาโดยตลอด และเริ่มมีความกังวลใจเกี่ยวกับนโยบายที่เกิดขึ้นจะส่งผลกระทบต่อครัวเรือน ชุมชน และกลุ่มเครือข่ายของตน นอกจากนี้พวกเขายังให้ความสำคัญต่อระดับความอยู่ดีมีสุขในประเด็นสุขภาพและการเงินเป็นหลัก (2) ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบส่วนใหญ่มีการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติในระดับน้อย (ร้อยละ 54.5) โดยมากกว่าครึ่งหนึ่งตัดสินใจที่จะยังไม่ตอบสนองต่อนโยบายและแผนดังกล่าว (ร้อยละ 58.3) และ (3) พื้นที่เพาะปลูก ถิ่นกำเนิด และจำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกยาสูบเป็นสามปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ดังนั้นกระทรวงสาธารณสุขและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเร่งรณรงค์ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจในนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติแก่เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในพื้นที่ที่มีระดับการตอบสนองน้อยเป็นหลัก รวมถึงใช้เครือข่ายเกษตรกรโดยเฉพาะเพื่อนบ้านที่ปลูกยาสูบด้วยกันเป็นกลไกในการผลักดันนโยบาย

คำสำคัญ: นโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ, ครัวเรือนเกษตรกร, เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

Abstract

This research aimed to examine the economic and social aspects of the Thai tobacco farmer households, to study the relevant factors related to Thailand's tobacco control policy and how responsive the tobacco farmers are to such policy. The data obtained from quantitative research and the household level was the unit of analysis. The sample comprised of 400 tobacco farmer households which were

selected by a group sampling technique from the main tobacco fields in Thailand, for instance, Phrae province, Phetchabun province, Nong Khai province and Roi Et province. The structured questionnaire was used as a data collection instrument. The results were explained by the results based on the univariate statistics are explained by descriptive statistics while those of bivariate statistics were analyzed by Chi-Square test.

The research finds that (1) the tobacco farmer households possessed and accumulatively developed four types of capital assets-human capital, physical capital, finance capital and natural resource capital. They were not only reduced tobacco fields but also, they were not cultivated the other plants. However, they were fully aware of the National Tobacco Control Policy and concerned that it would affect the current affairs of their households, communities, and societal networks. Though, they still focused on financial and physical well-being as a priority. Moreover, they focused on health and finance for their wellbeing. (2) Regarding the responsiveness to the National Tobacco Policy, 54.5% of the sampled tobacco farmers decreasingly responded to such policy while 58.3% did not to such policy at all. (3) There were three statistically significant factors (at 0.05 level) related to such decreasing responsiveness to the National Tobacco Policy - the sampled farmers' tobacco fields, their habitation, and their neighbors who are also tobacco farmers, tobacco field, habitation and the number of neighbors who were the tobacco farmer with statistically significance at 0.05 level. As a result, the Ministry of Public Health and other related

government agencies should design better measures to inform the farmers with low-level of policy responsiveness of the National Tobacco Policy.

Keywords: National Tobacco Control Policies and Planning, Farmer Households, Tobacco Farmers

บทนำ

ประเทศที่มีพลเมืองสุขภาพแข็งแรง สติปัญญาดี และมีคุณธรรม อันหมายถึงการมีประชากรที่มีคุณภาพนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่าย่อมมีโอกาสนำไปสู่ การพัฒนาอย่างมั่นคงและยั่งยืน อีกทั้ง ยังมีส่วนส่งเสริมความสามารถในการแข่งขัน ในด้านต่าง ๆ ของประเทศ สำหรับประเทศไทยสิ่งหนึ่งที่ยังเป็นสาเหตุจุดรั้ง และ สร้างปัญหาสุขภาพแก่พลเมือง คือ การบริโภคยาสูบ หรือ การสูบบุหรี่ของประชาชน ชาวไทย (บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์, 2557) ดังนั้น นโยบายการควบคุมยาสูบ ทั้งการผลิต การจำหน่ายและการบริโภคจึงยังคงเป็นนโยบายที่จำเป็น อย่างไรก็ตาม นโยบายการ ควบคุมบุหรี่ในปัจจุบัน มักจะเน้นไปที่การควบคุมการบริโภค โดยใช้มาตรการ ทางด้านการเพิ่มภาษีและราคาจำหน่าย ในขณะที่อุตสาหกรรมบุหรี่ ยังเป็น อุตสาหกรรมที่ผูกขาดโดยรัฐ รวมทั้งกลุ่มผู้ปลูกยาสูบก็เป็นส่วนหนึ่งของ อุตสาหกรรมดังกล่าวในฐานะผู้ผลิตใบยาสูบ และเป็นต้นทางของอุตสาหกรรมบุหรี่ ดังนั้น การควบคุมบุหรี่ให้ได้ผลจึงมีประเด็นอยู่ที่ว่าเราจะมีมาตรการอย่างไร ในการ ควบคุมการผลิตยาสูบ คำถามดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับผู้ปลูกใบยาสูบอยู่สองประการ คือ ประการแรก มาตรการการควบคุมบุหรี่ในปัจจุบัน ได้ส่ง “สัญญาณ” ไปถึงเกษตรกร ผู้ปลูกใบยาสูบหรือไม่อย่างไร และประการที่สอง สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของ คราวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบอาจเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรม หรือ การตอบสนองต่อการควบคุมยาสูบหรือไม่ อย่างไม่

ในปัจจุบันแม้จะพบว่าการบริโภคยาสูบของประชากรไทยที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไปในรอบ 22 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2534 - พ.ศ. 2556) มีแนวโน้มลดลง อันเป็นผลจากการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีมาตรการควบคุมยาสูบที่มีมาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบขององค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.) มหาวิทยาลัยมหิดล จนสามารถผลักดันให้เกิดนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติได้สำเร็จ แต่จำนวนประชากรไทยที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไปที่บริโภคยาสูบ ยังมีมากถึง 10.77 ล้านคน (ปริณดา ปันกระจำง และ ศิริวรรณ พิทยรังสฤษฏ์, 2557) หรือ คิดเป็นร้อยละ 16.22 ของประชากรทั้งประเทศ ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับใกล้เคียงกับทั้งโลกที่องค์การอนามัยโลกรายงานว่ามีผู้สูบบุหรี่ทั่วโลกราว 1.337 พันล้านคน หรือ คิดเป็นร้อยละ 17.61 ของประชากรทั้งโลก (World Health Organization, 2018) ทั้งที่มีการใช้มาตรการด้านภาษีในการควบคุมกำกับราคาให้สูงขึ้น และมาตรการรณรงค์การลดการบริโภคบุหรี่ในรูปแบบต่าง ๆ มากมายก็ตาม ผลของการใช้นโยบายการควบคุมบุหรี่ ผ่านการควบคุมพฤติกรรมผู้บริโภค โดยเฉพาะการใช้มาตรการด้านราคาดังกล่าว ได้ทำให้เกิดตลาดใบยาสูบสองตลาด ตลาดหนึ่งคือตลาดที่ผูกขาด ภายใต้ระบบโควตาของโรงบ่มใบยา แต่อีกตลาดหนึ่ง เป็นตลาดยาเส้นหรือยาพื้นเมือง เนื่องจากว่ากฎหมายได้กำหนดว่า การปลูกยาเส้นหรือยาพื้นเมือง หรือการหั่นซอย และจำหน่ายในลักษณะยาเส้น ไม่ถือว่าเป็น “บุหรี่ยาเส้น” ไม่อยู่ในกฎหมายที่จะต้องเสียภาษีแบบเดียวกับบุหรี่ซอง เมื่อบุหรี่ซองมีราคาที่สูงขึ้น เนื่องจาก การขึ้นภาษี ทำให้คนหันมานิยมบุหรี่ยาเส้นเพิ่มขึ้นในฐานะสินค้าทดแทนกันซึ่งส่งผลให้ยังคงมีการบริโภคยาสูบต่อไป (Substitution effect) ทำให้มีโรงงานผลิตและมีการจำหน่ายที่กว้างขวางขึ้น จากการสำรวจพบว่า จำนวนของผู้บริโภคยาเส้นหรือบุหรี่ยาพื้นเมือง มีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับผู้บริโภคบุหรี่ยาเส้น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2557)

สำหรับมาตรการในการควบคุมบุหรี่ยี่ห้อตัวเองนั้น ก่อนปี พ.ศ. 2555 ภาษีสรรพสามิตยาเส้นมีอัตราจัดเก็บอยู่ในระดับที่ต่ำมาก คือ 1 บาท ต่อ 1 กิโลกรัม และมีการผลัดภาระค่าแสตมป์ยาสูบประเภทยาเส้นของผู้ประกอบการยาเส้นให้กับเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ (ตั้งแต่ พ.ศ. 2555 ภาษีสรรพสามิตยาเส้น เพิ่มเป็น 10 บาท ต่อ 1 กิโลกรัมและต่อมาในปี พ.ศ. 2556 ได้ยกเว้นให้กับเท่ากับศูนย์ สำหรับยาเส้นที่ผู้เพาะปลูกต้นยาสูบทำจากใบยาที่ปลูกและหั่นเองและได้ขายยาเส้นนั้นแก่ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมยาสูบ เพื่อลดภาระภาษีเข้าช้อนให้กับเกษตรกร) ส่วนพ่อค้ารับซื้อ - ขายยาเส้นจ่ายค่าธรรมเนียมใบอนุญาตเพียงปีละ 100 บาทเท่านั้น เมื่อรวมกับกรรมวิธีการผลิตบุหรี่ยี่ห้อตัวเองที่ไม่มีความสลับซับซ้อน และประสิทธิภาพของพ่อค้าคนกลางที่ช่วยลดต้นทุนกระบวนการผลิต และการนำเอาผลิตภัณฑ์ไปกระจายถึงผู้บริโภคได้ทำให้ราคาขายของผลิตภัณฑ์บุหรี่ยี่ห้อตัวเอง เป็นราคาที่สามารแข่งขันกับผลิตภัณฑ์ในลักษณะเดียวกัน คือ บุหรี่ซองได้เป็นอย่างดี โดยราคาจำหน่ายบุหรี่ยี่ห้อตัวเองอยู่ระหว่างซองละ 3 - 10 บาทเท่านั้น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2557)

นอกจากนี้ การที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องของรัฐมักใช้มาตรการที่เน้นการควบคุมพฤติกรรมผู้บริโภค ถือว่าเป็นการดำเนินการที่ “ปลายน้ำ” สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการให้ความสำคัญของการควบคุมการบริโภคบุหรี่ยี่ห้อของประชาชน คือ การระบุดจุดมุ่งหมายของแผนยุทธศาสตร์การควบคุมยาสูบแห่งชาติ ที่มีอยู่ทั้งหมด 3 ข้อ ประกอบด้วย (1) ลดอัตราการบริโภคยาสูบของประชากร (2) ลดปริมาณการบริโภคยาสูบต่อหัวประชากร และ (3) การทำให้สิ่งแวดล้อมปลอดควันบุหรี่ที่มีผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชน (สำนักควบคุมการบริโภคยาสูบ, 2554) ซึ่งจะพบว่าทั้งสามข้อต่างมุ่งเน้นที่การควบคุมการบริโภคบุหรี่ยี่ห้อทั้งสิ้น มีบ้างที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมระยะ “กลางน้ำ” ที่เป็นการผลิตของโรงงานยาสูบและผู้ผลิตต่างชาติ ก่อนนำไปสู่การจำหน่ายแก่ผู้บริโภค แต่ทั้งหมดนั้นหาได้กล่าวถึงการควบคุมด้าน

การผลิตในระยะต้นทาง โดยเฉพาะการเพาะปลูกต้นใบยาสูบอันเป็นปัจจัยสำคัญใน
ฐานะต้นทางของอุตสาหกรรมบุหรี่เลย

เมื่อพิจารณาตัวแสดง (Actor) สำคัญในระบบการผลิตยาสูบทั้งในรูปแบบ
ของบุหรี่ยาซองและบุหรี่ยาเส้น เราจะพบว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญมาก คือ เกษตรกร
ผู้ปลูกใบยาสูบ ซึ่งเปรียบได้กับ “ต้นธาร” แห่งการผลิตใบยาสูบ เพื่อรองรับผู้บริโภค
ยาสูบกว่าสิบล้านคน (บัวพันธ์ พรหมพิง, 2557) จึงถือว่าเป็นอีกหนึ่งตัวแสดง
สำคัญที่มีต่อระบบการผลิตยาสูบ ทำให้มีผู้เสี่ยงที่จะมีสุขภาพสุภาพจากบุหรี่อีก
ไม่น้อยกว่าสองเท่าของตัวเลขดังกล่าว ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาถึงสาระสำคัญของแผน
ยุทธศาสตร์การควบคุมยาสูบแห่งชาติ พ.ศ. 2553 - พ.ศ. 2557 ที่มีวิสัยทัศน์ระบุว่า
“การควบคุมยาสูบของประเทศมีประสิทธิภาพ ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงอย่าง
ต่อเนื่อง” มีพันธกิจในการสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายทุกภาคส่วนร่วมกันเฝ้าระวัง
และดำเนินการ เพื่อคุ้มครองสุขภาพของประชาชนไทยให้ได้มาตรฐาน ทันทต่อการ
เปลี่ยนแปลง เพื่อให้พ้นจากการเสพติด ยาสูบ พิการ และตาย อันเนื่องมาจาก
อันตรายของยาสูบ นอกจากนี้ ยังพบว่ามียุทธศาสตร์ในการดำเนินการควบคุมการ
บริโภคยาสูบ 8 ยุทธศาสตร์ ได้แก่

- (1) ป้องกันไม่ให้มีนักสูบบุหรี่ใหม่
- (2) การส่งเสริมให้ผู้บริโภคลดและเลิกใช้ยาสูบ
- (3) การลดพิษภัยของผลิตภัณฑ์ยาสูบ
- (4) การสร้างสิ่งแวดล้อมปลอดควันบุหรี่
- (5) การพัฒนาความเข้มแข็งและขีดความสามารถในการดำเนินการควบคุม
ยาสูบของประเทศ
- (6) การควบคุมการค้าผลิตภัณฑ์ยาสูบที่ผิดกฎหมาย
- (7) การแก้ปัญหาการควบคุมยาสูบโดยใช้มาตรการทางภาษี
- และ (8) การเฝ้าระวังและควบคุมอุตสาหกรรมยาสูบ (ศูนย์วิจัยและจัดการ
ความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ, 2557)

ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “ต้นธาร” การผลิตบุหรี่ อยู่ในสองยุทธศาสตร์ กล่าวคือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาคความเข้มแข็งและขีดความสามารถในการดำเนินการควบคุมยาสูบของประเทศ ที่ใช้มาตรการด้านภาษียาสูบ โดยปรับภาษียาสูบตนเองให้สูงขึ้น และมีการผลักดันให้มีการปรับโครงสร้างภาษีสรรพสามิตผลิตภัณฑ์ยาสูบทุก 2 ปี รวมไปถึง ยุทธศาสตร์การเฝ้าระวังและควบคุมอุตสาหกรรมยาสูบที่ชี้ว่า ต้องมีการตรวจสอบอุตสาหกรรมยาสูบโดยเฝ้าระวังกลุ่มที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น สมาคมผู้เพาะปลูกใบยาสูบ ซึ่งในส่วนนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบอย่างชัดเจน เพราะส่วนใหญ่เกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมักอาศัยการรวมกลุ่มเป็น “ชุมชน” เครือข่ายชาวไร่ยาสูบในรูปแบบของการเป็นสมาชิกสมาคมผู้เพาะปลูกใบยาสูบ เพื่อใช้เป็นกลไกของโครงสร้างเชิงอำนาจสำหรับต่อรอง โดยเฉพาะในเรื่องของราคารับซื้อและสัดส่วนโควตาจากทางโรงงานยาสูบ

ดังนั้น หากมาตรการควบคุมยาสูบที่มีอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ ยังคงมุ่งเน้นไปที่การควบคุมผู้บริโภค ด้วยการใช้นโยบายมาตรการด้านราคาเพียงอย่างเดียว อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จ และไม่ได้รับการตอบสนองจากเกษตรกรผู้ผลิตใบยา หรือที่ยิ่งไปกว่านั้นคือ มาตรการที่มุ่งเน้นไปเพียงผู้บริโภคเพียงด้านเดียวอาจทำให้การดำเนินการควบคุม เพื่อลดจำนวนผู้บริโภทยาสูบของไทยไม่สามารถดำเนินการได้อย่างรอบด้าน ไม่ครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ของอุตสาหกรรมการผลิตยาสูบได้อย่างครบถ้วน ทั้งยังอาจทำให้เกิดปัญหาและอุปสรรคจนไม่บรรลุตามยุทธศาสตร์ที่วางเอาไว้ได้ อีกทั้งในปัจจุบันยังขาดแคลนงานศึกษาที่มีจุดเน้นของการตอบสนองนโยบายของผู้ผลิตต้นทางอย่างเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบและนับเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ที่ต้องเติมเต็มอย่างเร่งด่วน ผู้วิจัยจึงมีความคิดว่าการศึกษากับครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบว่าพวกเขามีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างไร และปัจจัยใดมีผลต่อการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของพวกเขา ย่อมจะ

ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่ช่วยในการสนับสนุน หรือปรับปรุงนโยบายการควบคุมยาสูบให้ มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ โดยเฉพาะในจังหวัดที่มี ครัวเรือนเกษตรกรที่ยังคงสืบทอดการปลูกใบยาสูบเป็นอาชีพหลักของครอบครัว และนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่สำคัญของประเทศ คือ “ความอยู่ดีมีสุข” (Wellbeing) ของคนในชาติ อันเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีของรัฐบาลที่ มุ่งสร้างสังคมที่มีความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูก ใบยาสูบ
2. เพื่อศึกษาระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบ แห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ
3. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองต่อนโยบาย และแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ

กรอบแนวคิดการวิจัย

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และทำความเข้าใจสถานะ ทางเศรษฐกิจและสังคม และการตอบสนองต่อนโยบายการควบคุมบุหรี่ยของ ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ โดยประยุกต์ใช้แนวคิดวิถียังชีพ (Livelihood) และ กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihoods framework: SLF) ซึ่งเป็นแนวคิดที่แพร่หลายในการศึกษาทางสังคมศาสตร์มาเป็นกรอบในการนิรนัย (Deductive) ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย โดยหลักการพื้นฐานของวิถียังชีพ หรือ การดำรงชีพถูกใช้ในการศึกษาในยุคหลังทฤษฎีการพึ่งพิง (Dependency theory) ซึ่งเป็นสายตระกูลจากกลุ่ม Neo-Marxist ร่วมกับแนวคิดที่เน้นผู้คนในฐานะผู้กระทำการ (Subjects as agency) แนวคิดนี้ได้ถูกนำมาใช้ในการศึกษางานพัฒนาของ

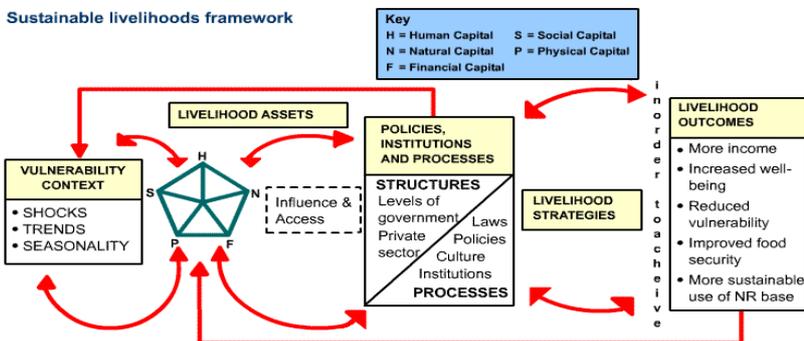
ประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางในช่วงทศวรรษที่ 1970 - 1980 เพื่อศึกษาในความไม่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรและอำนาจ ซึ่งมองว่าประชาชนเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ ถึงแม้จะมีมุมมองในเชิงต่อต้านเศรษฐกิจ แต่ก็ตระหนักว่าเศรษฐกิจมีความสำคัญต่อการดำรงชีพ ด้วยมุมมองของ “ผู้กระทำการ” จึงสนใจประสบการณ์ดำรงชีพในระดับจุลภาคของครอบครัว เครือข่าย และชุมชนนำมาเชื่อมโยงกับประเด็นความยากจน ความเปราะบาง และความเป็นชายขอบกลายมาเป็นตัวกำหนดว่าการศึกษาดำรงชีพมุ่งเข้าไปที่ผู้กระทำการในท้องถิ่น แต่ผลการศึกษา มักจะมองในแง่ร้ายว่าครัวเรือนที่ยากจนถูกขูดรีดจากการเติบโตทางเศรษฐกิจและกลายเป็นชายขอบ (De Haan, 2005)

ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษที่ 1990 การศึกษาดำรงชีพได้ขยายขอบเขตกว้างขวางขึ้น โดยพิสูจน์ให้เห็นว่าผู้คนตัวเล็กตัวน้อยสามารถอยู่รอดได้อย่างไร ดังนั้น วิธีการที่สามารถนำไปสู่เป้าหมายการดำรงชีพจึงถูกพัฒนาขึ้นเป็นเครื่องมือของผู้กระทำการในโครงการพัฒนา จนเกิดการค้นหาวิธีการที่มีประสิทธิภาพและมีความหมายต่อชีวิตประจำวัน ตลอดจนความต้องการของประชาชนและชุมชนอีกด้วย (ทวีศักดิ์ เฟ็งทวี และ ธนพฤษภ์ ชามะรัตน์, 2562)

สำหรับกรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihoods framework: SLF) เกิดจากการบูรณาการสามแนวคิดสำคัญรวมเข้าไว้ด้วยกัน คือ ความสามารถ (Capability) ความเป็นธรรม (Equity) และ ความยั่งยืน (Sustainable) เนื่องจากยุทธศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาในศตวรรษที่ 21 ให้ความสำคัญกับแนวคิดทั้งสามนี้ในฐานะที่เป็นทั้งเป้าหมายและวิธีการของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน โดยความสามารถเป็นการทำตามหน้าที่บางประการเพื่อรับมือกับภาวะตึงเครียดและตื่นตระหนก ความสามารถหาและใช้ประโยชน์จากโอกาสในการดำรงชีพได้ ส่วนความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร ความสามารถ และโอกาสอย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น ยุติการเลือกปฏิบัติ และความยั่งยืนเป็นความสามารถที่ธำรงรักษาและปรับปรุงการดำรงชีพ พร้อมนั้นยังธำรงรักษา หรือ

ทำให้ทรัพยากรการดำรงชีพนั้นเพิ่มขึ้นด้วย แนวคิดทั้งสามนี้เป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายที่สนับสนุนซึ่งกันและกัน (Chambers & Conway, 1991)

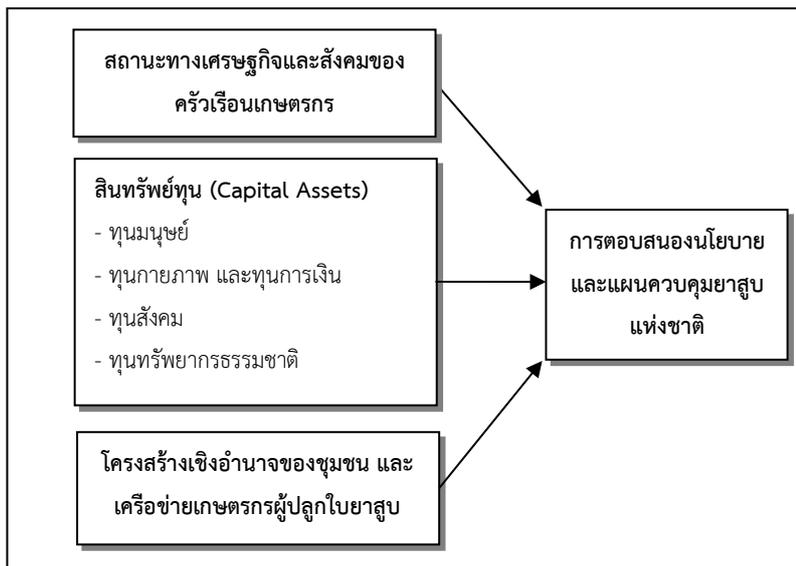
กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนนี้ได้ฉายภาพให้เห็นความซับซ้อนและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบและตัวแปรสำคัญ โดยวิเคราะห์กับสถานการณ์การดำรงชีพของกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา ทำให้มีข้อมูลพอเพียงในการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ (Phongsiri, 2014) นอกจากนี้กรอบแนวคิดดังกล่าว ยังมุ่งศึกษาปัญหาที่คนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมกำลังเผชิญอยู่ในการดำรงชีวิต ว่าพวกเขาเหล่านั้นก็ยังสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพ (Livelihood asset) ของตนเองได้ ขณะเดียวกันพวกเขายังสามารถที่จะเลือกใช้ทรัพยากรเหล่านั้นโดยผ่านสถาบันและทางสังคม ที่กำลังเปลี่ยนแปลง (Transforming structure and process) บริบทดังกล่าวมีอิทธิพลต่อยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (Livelihood strategies) ที่คนจนเหล่านั้นเลือกใช้ เพื่อที่จะบรรลุผลลัพธ์ของการดำรงชีพของพวกเขา (Livelihood outcome) ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 Sustainable Livelihoods Framework: SLF (Chambers & Conway, 1991)

จากภาพที่ 1 ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เอาองค์ประกอบของสินทรัพย์ทุนในการดำรงชีพ (Livelihood assets) ซึ่งประกอบด้วย สินทรัพย์ทุนด้านมนุษย์ (Human capital) สินทรัพย์ทุนด้านกายภาพ (Physical capital) สินทรัพย์ทุนด้านการเงิน (Financial capital) สินทรัพย์ทุนด้านสังคม (Social capital) และ สินทรัพย์ทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural capital) โดยงานวิจัยนี้มองว่า คราวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบซึ่งมีสินทรัพย์ทุนดังกล่าวต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบด้าน และการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ บางครั้งก็เป็นวิกฤติ (Shocks) อย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงราคาพืชผลอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล การสูญเสียสมาชิกที่เป็นกำลังหลักในการทำมาหากินของครัวเรือน และ อื่น ๆ นอกจากนี้ครัวเรือนยังถูกกระทบโดยนโยบายของ “ผู้แสดง” (Actors) อื่น ได้แก่ นโยบายของรัฐที่มีหน่วยงานในพื้นที่นำไปปฏิบัติ รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสมาคมผู้เพาะปลูกใบยาสูบ และชุมชนผู้ปลูกใบยาสูบ ผลกระทบของปัจจัยดังกล่าวนี้ อาจจะมีทั้งที่เป็นทางบวกและทางลบ เมื่อเผชิญกับนโยบายการควบคุมยาสูบ โดยเฉพาะในประเด็นมาตรการด้านภาษียาสูบที่จะมีการปรับภาษีบุหรี่ยาเส้นมวนเองให้สูงขึ้น และมีการผลักดันให้มีการปรับโครงสร้างภาษีสรรพสามิตผลิตภัณฑ์ยาสูบทุก 2 ปี รวมไปถึงการถูกตรวจสอบอุตสาหกรรมยาสูบ โดยฝ่ายระวางกลุ่มที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น สมาคมผู้เพาะปลูกใบยาสูบ (สำนักควบคุมการบริโภคยาสูบ, 2554) ด้วยเหตุนี้ ครัวเรือนอาจจะต้องปรับเปลี่ยนกระจายการลงทุนจาก “สินทรัพย์ทุน” ที่เขามี อย่างเช่น หันไปปลูกพืชอย่างอื่นควบคู่กับยาสูบมากขึ้น หรือ ส่งสมาชิกไปทำงานนอกภาคเกษตร หรือ หันไปหาการผลิตใบยาเส้นนอกโควตาการผลิต การตอบสนองต่อนโยบายดังกล่าวนี้ ครัวเรือนอาจจะเลือกทางเลือกที่แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แต่เพิ่มความเสี่ยงที่การยังชีพจะสั่นคลอน หรือ เผชิญปัญหาหนักเพิ่มขึ้นในอนาคต ซึ่งครัวเรือนที่เลือกทางเลือกแบบนี้ มักจะมีสินทรัพย์ทุนน้อย และทั้งหมดที่กล่าวมาอาจมีผลต่อการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติก็เป็นได้

ดังนั้น แนวคิดทางทฤษฎีที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนี้ อาจจะแสดงให้เห็นเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดการวิจัย. สร้างโดยผู้วิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้หน่วยการวิเคราะห์ (Unit of analysis) ในการวิจัยระดับเดียว คือ ครัวเรือนของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่าง (Sample) ที่เป็นครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ตามบัญชีรายชื่อที่รวบรวมโดยกลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยขอนแก่น กำหนดขนาดตัวอย่างตามพื้นที่วิจัย 4 แห่ง ๆ ละ 100 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 400 ครัวเรือน ทำการสุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม (Cluster random sampling) โดยแบ่ง

ตามกลุ่มของภูมิภาค จังหวัดแหล่งผลิตตามสายพันธุ์สำคัญของต้นยาสูบ และ แหล่งตลาด จาก 4 จังหวัด คือ จังหวัดแพร่ จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดหนองคาย และ จังหวัดร้อยเอ็ด ดำเนินการระหว่างเดือนพฤษภาคม - กันยายน พ.ศ. 2558

สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบ มีโครงสร้าง (Structured interview) คณะผู้วิจัยได้พัฒนาจากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎีร่วมกับผลจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งช่วยยืนยันองค์ประกอบตัวแปรสำหรับ สัมภาษณ์ทั้งห้าด้าน ก่อนที่นักวิจัยจะรวมเอาสัมภาษณ์ด้านกายภาพ และด้านการเงินเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากในธรรมชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ มองว่าสัมภาษณ์ทั้งสองเป็นประเภทเดียวกัน ด้านการตรวจสอบคุณภาพของ เครื่องมือประกอบด้วย การทดสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) โดยการนำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข ข้อคำถามเพื่อความถูกต้องด้านเนื้อหาการทดสอบความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (Construct validity) เพื่อตรวจสอบจากแบบสัมภาษณ์ว่ามีคุณลักษณะตรงตาม ทฤษฎีที่ต้องการวัดหรือไม่ ทั้งนี้ มีการนำแบบสัมภาษณ์มาร่วมอภิปรายกับผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล ส่วนการทดสอบความเที่ยง (Reliability) ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองใช้ (Try out) กับ คราวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบในพื้นที่เพาะปลูกต้นยาสูบของจังหวัดนครพนม ซึ่งมีบริบททางสังคมคล้ายคลึงกับกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยรวม 30 คราวเรือน หลังจากนั้นนำมาวิเคราะห์หาค่าคุณภาพของแบบสัมภาษณ์ โดยใช้สมการสัมประสิทธิ์ อัลฟาของ Cronbach (Cronbach's alpha coefficient) ได้ค่าความเที่ยงเท่ากับ 0.801 ซึ่งถือว่าเครื่องมือที่พัฒนาขึ้นนี้มีคุณภาพสามารถนำไปใช้ในการเก็บข้อมูลได้ (Cronbach, 1951 as cited in Cunningham, 1986)

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงปริมาณ ดำเนินการโดยผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย อีกจำนวน 10 คน ทำการสัมภาษณ์ (Interview) กับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 ราย โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structural interview)

schedule) เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ในส่วนของการเตรียมความพร้อมผู้ช่วยนักวิจัยทั้ง 10 คนดังกล่าว ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดอบรมชี้แจงกระบวนการเก็บข้อมูลในแต่ละขั้นตอน พร้อมทั้งอธิบายเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นของการตีความและให้ความหมายเกี่ยวกับข้อความคำถามในแบบสัมภาษณ์ เพื่อให้มีความเข้าใจที่ตรงกันในหมู่นักวิจัย โดยในการอบรมจะใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง โดยเป็นการบรรยายเนื้อหาของเครื่องมือวิจัยเป็นเวลา 2 ชั่วโมง และฝึกปฏิบัติด้วยการสัมภาษณ์ โดยใช้เครื่องมือการวิจัยจริงเป็นเวลา 1 ชั่วโมง

การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงปริมาณเริ่มจากผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ของข้อมูลมาทำการลงรหัสข้อมูลรายชื่อ จากนั้นนำข้อมูลมาประมวลผลในเครื่องคอมพิวเตอร์ตามคู่มือลงรหัสข้อมูล โดยป้อนข้อมูลในโปรแกรมคอมพิวเตอร์ ตามรหัสข้อมูลในแบบสัมภาษณ์แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ระดับตัวแปรเดียว (Univariate analysis) เพื่ออธิบายคุณลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive statistics) ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลระดับสองตัวแปร (Bivariate analysis) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคุณลักษณะย่อยแต่ละตัวของตัวแปรต้น กับตัวแปรตาม ซึ่งในงานวิจัยนี้ คือ คุณลักษณะของครัวเรือนเกษตรกร ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจต่อครัวเรือนเกษตรกร และการปรับตัวของเกษตรกร กับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ ตามลำดับ วิเคราะห์โดยใช้ตารางไขว้ (Cross tabulation) และสถิติ Chi-square เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร และใช้ค่า Contingency coefficient (CC.) เป็นตัวชี้วัดระดับความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ (มีค่า CC. อยู่ระหว่าง 0.001 - 0.500) ระดับความสัมพันธ์ปานกลาง (มีค่า CC. อยู่ระหว่าง 0.501 - 0.700)

และระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างสูง (มีค่า CC. ตั้งแต่ 0.701 ขึ้นไป) (ธนพฤษภ์
ชามะรัตน์, 2560ก)

ผลการวิจัย

บทความวิจัยนี้เน้นการนำเสนอผลการศึกษาก่อนที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ โดยผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิจัยแยกเป็น 3 หัวข้อ ประกอบด้วย สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ที่นอกจากจะนำเสนอสถานะสินทรัพย์ทุนของครัวเรือนเกษตรกรแล้ว ยังฉายภาพการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงอำนาจของชุมชน และเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ในท้องถิ่นอีกด้วย จากนั้นจึงเป็นการนำเสนอระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ ก่อนจะนำเสนอผลการวิจัยที่เป็นเรื่องหลักของบทความนี้ นั่นคือ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ตามลำดับ

1. สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าครัวเรือน (ร้อยละ 55.3) รองลงมาเป็นสามี / ภรรยา (ร้อยละ 34.5) โดยเพศชาย (ร้อยละ 52.5) มีมากกว่ากว่าเพศหญิง (ร้อยละ 47.5) ส่วนใหญ่สมรสแล้ว (ร้อยละ 91.0) สำหรับสถานที่เกิดพบว่าส่วนใหญ่เกิดอยู่ในหมู่บ้านที่ต้นอาศัยอยู่ (ร้อยละ 82.0) ด้านการศึกษา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จบเพียงประถมศึกษา (ร้อยละ 66.8) รองลงมาคือ จบมัธยมศึกษาตอนปลาย / ปวช. (ร้อยละ 16.8) ส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการเป็นชาวไร่ยาสูบ (ร้อยละ 72.0) รองลงมาคือ ชาวนา (ร้อยละ 26.0) เมื่อพิจารณาด้านรายได้พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เกิน 10,000 บาท (ร้อยละ 33.8)

รองลงมามีรายได้ระหว่าง 10,001 - 20,000 บาท (ร้อยละ 29.5) ส่วนพฤติกรรมการด้านการสูบบุหรี่ของกลุ่มตัวอย่าง พบประเด็นที่น่าสนใจว่า ส่วนใหญ่แม่จะเป็นเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบแต่พวกเขา กลับไม่สูบบุหรี่เลย โดยมีจำนวนสูงมากถึง ร้อยละ 67.8 แม้รองลงมาจะเป็นกลุ่มที่สูบบุหรี่เป็นประจำ แต่ก็มีเพียงร้อยละ 15.8 และ ยังพบว่า มีกลุ่มที่เคยสูบบุหรี่แล้วอยู่ร้อยละ 9.3 อีกด้วย

1.2 สินทรัพย์ทุนของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ

ข้อมูลสินทรัพย์ทุนของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ สามารถจำแนกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพและทุนทางการเงิน ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ด้านทุนมนุษย์ (Human capital) พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ส่วนใหญ่มีสมาชิกในครอบครัวที่เป็นกำลังแรงงานอยู่ 3 คน (ร้อยละ 32.0) และ 2 คน (ร้อยละ 28.0) ส่วนจำนวนผู้พึ่งพิงที่เป็นเด็กและผู้สูงอายุในครัวเรือน ส่วนใหญ่มีเพียง 1 คน (ร้อยละ 32.5) ด้านความรู้ความสามารถของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ พบว่า มีระดับทักษะการทำไร่ยาสูบอยู่ในระดับสูง (ร้อยละ 78.3) รองลงมา มีทักษะพอทำงานได้ (ร้อยละ 21.3) ส่วนทักษะด้านการเกษตรอื่น ๆ มีทักษะอยู่ในระดับพอทำงานได้ (ร้อยละ 24.8) ส่วนทักษะด้านงานช่าง พบว่า เกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบส่วนใหญ่ไม่มีทักษะด้านงานช่างเลยมากถึงร้อยละ 51.3 ในด้านความสามารถด้านการทำไร่ยาสูบ เกษตรกรส่วนใหญ่คิดว่าเป็นทักษะสำคัญที่สุด (ร้อยละ 49.0) รองลงมาคือทักษะการทำนา (ร้อยละ 40.8) สำหรับข้อมูลด้านสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือน พบว่า ภายในรอบ 6 เดือนที่ผ่านมา ไม่มีผู้เจ็บป่วยเลย (ร้อยละ 70.8) และพบว่าเจ็บป่วยเพียงครั้งเดียวเพียงร้อยละ 14.3 โดยการเจ็บป่วย ส่วนใหญ่เลือกที่จะพบแพทย์เพื่อทำการรักษา (ร้อยละ 25.8) สำหรับค่าใช้จ่ายในแต่ละครั้งที่ใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วยส่วนใหญ่จะมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่า 5,000 บาท (ร้อยละ 97.3) และสมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่มีร่างกายที่ปกติ

ไม่มีความพิการมากถึงร้อยละ 97.5 นั้นสะท้อนว่าทุนมนุษย์ในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ทั้งในเชิงปริมาณกำลังคนและศักยภาพตามทักษะฝีมือมีค่อนข้างสูง

ด้านทุนกายภาพและทุนทางการเงิน (Human capital and financial capital) พบว่าครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่พักอาศัยในบ้านเรือนที่เป็นบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ (ร้อยละ 56.0) ส่วนใหญ่มี จำนวนห้องภายในบ้านมีจำนวนใกล้เคียงกันคือ 2 ห้อง (ร้อยละ 38.0) และ 3 ห้อง (ร้อยละ 30.3) โดยบ้านที่อาศัยส่วนใหญ่นั้นเกษตรกรถือกรรมสิทธิ์ครอบครอง (ร้อยละ 86.8) โดยมีเพียงร้อยละ 13.3 เท่านั้นที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ / ญาติพี่น้อง เมื่อพิจารณาเครื่องใช้และสิ่งอำนวยความสะดวกของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ พบว่า เกือบทุกครัวเรือนมีสิ่งอำนวยความสะดวกภายในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพัดลม (ร้อยละ 99.8) ตู้เย็น (ร้อยละ 99.5) โทรศัพท์มือถือ และ โทรทัศน์ (ร้อยละ 99.3 เท่ากัน) สำหรับหนี้สินครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีหนี้สิน (ร้อยละ 86.8) โดยส่วนใหญ่เป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพื่อใช้ในการทำไร่ยาสูบ (ร้อยละ 72.0) จำนวนหนี้สินส่วนใหญ่มีมากกว่า 30,000 บาท (ร้อยละ 86.7) และ ส่วนใหญ่สามารถชำระคืนได้เอง (ร้อยละ 96.2) และ เมื่อสอบถามเกี่ยวกับการออมของครัวเรือนพบว่า ส่วนใหญ่มีการออม (ร้อยละ 71.3) และไม่ได้ให้ผู้อื่นยืมเงิน (ร้อยละ 77.8) สะท้อนว่าในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมีทุนกายภาพและทุนทางการเงินในระดับสูง และสามารถสร้างการผลิตภายใต้ทุนสองด้านแรกได้เป็นอย่างดี

ในด้านที่สามซึ่งเป็นทุนทางสังคม (Social capital) พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านของตนเป็นระยะเวลายาวนานระหว่าง 40 - 59 ปี (ร้อยละ 45.3) โดยเฉพาะปลูกใบยาสูบมานานเป็นเวลาระหว่าง 20 - 39 ปี (ร้อยละ 49.4) ด้านระดับการสนับสนุนของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ พบว่าต่างได้รับการสนับสนุนในการปลูกต้นยาสูบจากพ่อแม่ คู่สมรส บุตร และญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่อยู่ในระดับสูง (ร้อยละ 94.0 ร้อยละ 96.5 ร้อยละ 82.5 และร้อยละ 92.3

ตามลำดับ) ส่วนใหญ่ครัวเรือนเกษตรกรอยู่ในชุมชนหรือหมู่บ้านที่มีการปลูกใบยาสูบ มีระยะเวลาานกว่า 60 ปี ส่วนใหญ่มีเพื่อนบ้านที่ปลูกใบยาสูบเหมือนกันเกินกว่า 100 คน (ร้อยละ 76.3) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบกับชุมชน พบว่ามีความสัมพันธ์อยู่ในระดับปานกลาง (ร้อยละ 81.7) ซึ่งเท่ากับความสัมพันธ์ของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบกับสถานีใบยาสูบ / โรงบ่มที่พบว่าส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับปานกลาง (ร้อยละ 91.5) นั่นสะท้อนว่าความเป็นปึกแผ่นภายในครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมีสูงกว่า “คนนอกครัว” อย่างเพื่อนบ้านภายในชุมชนเอง และ “คนนอก (หมู่) บ้าน” อย่างสถานีใบยาสูบ/ โรงบ่ม อย่างชัดเจน นั้นยังสนับสนุนให้เห็นว่าการที่มีทุนสองด้านแรกก็เพียงพอแล้วที่จะดำรงอยู่ในสถานะของการผลิตใบยาสูบภายในครัวเรือนเอง แต่การมีทุนทางสังคมอย่างการพึ่งพาอิทธิพลของเพื่อนบ้านและชุมชน ตลอดจนสถานีใบยาสูบ / โรงบ่มก็ย่อมเสริมสร้างยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ในด้านสุดท้ายที่เป็นทุนทรัพยากรธรรมชาติ (Natural capital) พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง (ร้อยละ 84.3) โดยเป็นเจ้าของที่ดินโดยมีเอกสารสิทธิ์ (ร้อยละ 64.9) ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์ประมาณ 1 - 2 แปลง (ร้อยละ 60.5) แต่ก็มีขนาดพื้นที่ไม่ถึง 10 ไร่ (ร้อยละ 52.3) นับว่าเป็นความโชคดีที่พื้นที่ของครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่มีระบบน้ำและการชลประทานในพื้นที่ตนเอง (ร้อยละ 75.2) ส่วนการใช้สอยพื้นที่ พบว่าส่วนใหญ่ใช้ในการปลูกต้นยาสูบรวมกับการปลูกข้าว (ร้อยละ 37.7) รองลงมา คือ ปลูกต้นยาสูบรวมกับการปลูกข้าวและข้าวโพด (ร้อยละ 14.8) ซึ่งใกล้เคียงกับการปลูกต้นยาสูบเพียงชนิดเดียว (ร้อยละ 14.3) ส่วนการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำหรือบ่อปลาสาธารณะพบว่ามีการใช้ประโยชน์ (ร้อยละ 62.0) สะท้อนว่าการเข้าถึงทุนทรัพยากรธรรมชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบเป็นไปอย่างสะดวก มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการผลิตใบยาสูบและยึดเป็นอาชีพหลักของครัวเรือนมานานับมากกว่าสองทศวรรษ

1.3 โครงสร้างเชิงอำนาจของชุมชนและเครือข่ายเกษตรกร

ผู้ปลูกใบยาสูบ

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกระบวนการ (Transforming structures and processes) ของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ พบว่า เหตุผลสำคัญที่สุดของการปลูกต้นยาสูบส่วนใหญ่ คือ การได้ราคาดีกว่าพืชชนิดอื่น (ร้อยละ 65.8) โดยในรอบปีที่ผ่านมายังไม่มีการลดพื้นที่เพาะปลูกยาสูบเพื่อปลูกพืชอื่นทดแทน และมีการชำระภาษีในการทำไร่ยาสูบ (ร้อยละ 86.8) ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีอุปสรรคในการปลูกพืชทดแทน หรือทำกิจกรรมอื่น ๆ (ร้อยละ 50.6) ครัวเรือนส่วนใหญ่จึงยังไม่คิดที่จะล้มเลิกการปลูกต้นยาสูบเลย (ร้อยละ 73.8) ด้านนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เคยได้รับข่าวสารและติดตามข่าวสารตลอด (ร้อยละ 58.3) รองลงมาเคยได้รับข่าวสาร แต่ไม่สนใจข้อมูลที่ได้รับ (ร้อยละ 23.8) ด้านความคิดเห็นต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ ส่วนใหญ่เห็นว่ามีความรู้สึกกังวลใจ (ร้อยละ 56.0) โดยมีความเป็นห่วงว่านโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติจะส่งผลกระทบต่อชุมชน / หมู่บ้านของตน กลุ่ม / ชมรม / สมาคมผู้เพาะปลูกใบยาสูบ รวมไปถึงสถานียาสูบ หรือ บริษัทยาสูบที่เป็นลูกไร่อีกด้วย

สำหรับความรู้ด้านนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ด้านนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติน้อย โดยเกินครึ่งมีคะแนนอยู่ระหว่าง 0 - 5 คะแนน จากคะแนนเต็ม 10 ส่วนสถานการณ์ในรอบ 10 ปีของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ส่วนใหญ่เคยประสบปัญหาเกี่ยวกับภัยธรรมชาติ (ร้อยละ 34.6) รองลงมาคือ ปัญหาด้านราคาผลผลิตตกต่ำ (ร้อยละ 17.0) นอกจากนี้ มากกว่าหนึ่งในสามของเกษตรกร แม้ว่าจะผ่านประสบการณ์ร้ายแรงมานานกว่า 2 - 5 ปีแล้ว แต่ก็ยังส่งผลกระทบต่อมาจนถึงปัจจุบัน (ร้อยละ 31.1) ส่วนการแก้ไขปัญหาของครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ทางสถานี

ใบยาสูบ / โรงบ่มจะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ (ร้อยละ 67.9) รองลงมาคือ สมาชิกในครัวเรือน โดยคำแนะนำและการปลอบใจ (ร้อยละ 63.4)

เมื่อวิเคราะห์ความสุขในชีวิตซึ่งเป็นประเด็นที่เชื่อมโยงทั้งสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนสินทรัพย์ทุนของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ รวมไปถึงปัจจัยจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงอำนาจของชุมชนและเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบในท้องถิ่น ผู้วิจัยพบว่าประเด็นที่น่าสนใจคือ แม้ว่าเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญในระดับมากที่สุดถึงความสุขของชีวิตสำหรับตนที่สอดคล้องกับค่านิยมทั่วไปของสังคม คือ การมีสุขภาพแข็งแรง (ร้อยละ 67.9) และการมีเงินมาก ๆ (ร้อยละ 63.4) แต่ยังมีประเด็นของการให้คุณค่าต่อการมีที่ดินอุดมสมบูรณ์ (ร้อยละ 52.9) และการมีบ้านที่น่าอยู่ (ร้อยละ 52.1) ที่เป็นเหมือนปัจจัยในการลงหลักปักฐานและการผูกพันกับชุมชนท้องถิ่นในฐานะ “บ้านเกิดเมืองนอน” และมีความสัมพันธ์กับการใช้ดินในการปลูกยาสูบ โดยอาจมองว่าการมีที่ดินอุดมสมบูรณ์จะส่งผลต่อการผลิตใบยาสูบที่มีประสิทธิภาพ ได้ผลตอบแทนที่สูงขึ้น และนำมาซึ่งความสุขของครัวเรือนเกษตรกรปลูกยาสูบในที่สุด รวมไปถึงการมีสิทธิ์เลือกตั้ง (ร้อยละ 48.1) ที่เป็นตัวสะท้อนความก้าวหน้าของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบที่สังเกตเห็นว่าการมีสิทธิ์มีเสียงตามระบอบประชาธิปไตยอาจนำมาซึ่งความสุขของครัวเรือนพวกเขาในอีกทางหนึ่ง (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความคิดเห็นเกี่ยวกับความสุขในชีวิต (n = 400)

ข้อความ	ความคิดเห็น					รวม
	ไม่สำคัญเลย	ไม่สำคัญ	เฉยๆ	สำคัญ	สำคัญมาก	
1. การมีสุขภาพแข็งแรง	-	0.5	3.0	28.6	67.9	100.0
2. การพบปะเพื่อน	-	0.5	10.0	62.7	26.8	100.0
3. การมีลูก	0.8	2.5	7.8	50.8	38.2	100.0
4. การเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ	-	0.8	8.8	60.4	30.1	100.0
5. การมีเงินมาก ๆ	-	0.3	5.0	31.3	63.4	100.0
6. มีบ้านที่น่าอยู่	-	0.3	2.3	45.1	52.1	100.0
7. มีรถจักรยานยนต์ / รถยนต์	-	2.0	8.3	55.1	34.6	100.0
8. จ่ายตลาด / ซือบ้าง	3.3	11.5	24.6	46.6	14.0	100.0
9. มีที่ดินอุดมสมบูรณ์	-	0.5	2.5	44.1	52.9	100.0
10. การไปวัด	0.3	1.0	8.5	66.4	23.8	100.0
11. ครัวเรือนเป็นเจ้าภาพงานบุญ	0.3	3.0	14.8	62.7	19.3	100.0
12. ได้เป็นเจ้านายตัวเอง	-	1.3	4.8	52.4	41.6	100.0
13. ความสนใจในเทศกาล	0.3	0.8	11.8	64.2	23.1	100.0
14. การมีสิทธิ์เลือกตั้ง	-	0.5	1.8	49.6	48.1	100.0
15. ความรู้สึกปลอดภัย	-	0.5	3.5	50.6	45.4	100.0
16. เป็นที่เคารพในชุมชน	-	-	7.5	61.4	31.1	100.0

ข้อความ	ความคิดเห็น					รวม
	ไม่สำคัญเลย	ไม่สำคัญ	เฉยๆ	สำคัญ	สำคัญมาก	
17. การมีอาหารและเครื่องดื่ม	-	2.0	11.0	54.4	32.6	100.0
18. การได้ดูโทรทัศน์	1.0	2.3	16.3	59.1	21.3	100.0
19. ความสุขจากการชมธรรมชาติ	-	1.3	8.3	57.4	33.1	100.0
20. การได้อยู่เฉยๆ / พักผ่อน	1.8	4.5	13.1	55.5	25.1	100.0

ที่มา: สร้างโดยผู้วิจัย.

2. ระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ

เมื่อพิจารณาระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรมีการตอบสนองในระดับน้อย (ร้อยละ 54.5) รองลงมา มีการตอบสนองในระดับมาก (ร้อยละ 41.5) และเมื่อพิจารณาถึงการตัดสินใจตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ พบว่า ส่วนใหญ่เลือกที่จะไม่ตอบสนองต่อนโยบายดังกล่าวมากถึง ร้อยละ 58.3 (ตารางที่ 2) สอดคล้องกับผลการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมาที่ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบมีสินทรัพย์ทุนในการผลิตใบยาสูบที่เพียงพอ ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากคนในครอบครัว ชุมชนรอบข้าง และหน่วยงานสังกัดโรงงานยาสูบ ตลอดจนกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบด้วยกัน จึงเป็นเหมือนพลังที่สนับสนุนให้พวกเขาส่วนใหญ่เลือกที่จะยังไม่ตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาตินั่นเอง

ตารางที่ 2 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างในการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ (n = 400)

ข้อความ	ร้อยละ
การตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ	
น้อยที่สุด	3.8
น้อย	54.5
มาก	41.5
มากที่สุด	0.3
รวม	100.0
การตัดสินใจตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติ	
ไม่ตอบสนอง	58.3
ตอบสนอง	41.7
รวม	100.0

3. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ

เมื่อผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลระดับสองตัวแปร โดยใช้ตารางไขว้ และทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรด้วยสถิติ Chi-square พบว่า พื้นที่เพาะปลูก ถิ่นกำเนิด และจำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกใบยาสูบ ต่างมีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ คือต่างมีค่า Contingency coefficient (CC.) อยู่ระหว่าง 0.001 - 0.500 (0.306 0.211 และ 0.193 ตามลำดับ) โดยต่างมีความสัมพันธ์ไปทิศทางเดียวกัน (ตารางที่ 3)

เมื่อพิจารณาเป็นรายตัวแปร จะพบว่าในกรณีของพื้นที่ในการเพาะปลูกใบยาสูบซึ่งมักเป็นพื้นที่เหมาะสมสำหรับการปลูกใบยาสูบมาตั้งแต่

อดีต โดยจะมีคุณภาพของดิน ระดับความชื้น และปริมาณฝน ที่ส่งผลทำให้ปลูกใบยาสูบและได้ผลผลิตและใบยาสูบมีคุณภาพ จึงทำให้เกษตรกรเลือกที่จะปลูกใบยาสูบเป็นอาชีพหลักของครัวเรือน โดยสะท้อนอย่างชัดเจนว่าครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือ คือ แพร่ (ร้อยละ 67.0) และเพชรบูรณ์ (ร้อยละ 60.0) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการเพาะปลูกใบยาสูบดังกล่าวจะมีระดับการตอบสนองนโยบายส่วนใหญ่อยู่ในระดับน้อย ทั้งยังมีระดับน้อยที่สุดของแพร่ (ร้อยละ 9.0) และเพชรบูรณ์ (ร้อยละ 4.0) อีกด้วย เมื่อเทียบกับสองจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อย่างหนองคาย (ร้อยละ 44.0) และร้อยเอ็ด (ร้อยละ 61.0) จะพบว่าระดับการตอบสนองนโยบายในระดับมากที่สูงกว่าสองจังหวัดในภาคเหนืออย่างเห็นได้ชัด โดยสองจังหวัดในภาคอีสานนั้นมีผลผลิตใบยาสูบที่ไม่มากเท่ากับสองจังหวัดในภาคเหนือ ทั้งยังมีปัญหาเรื่องคุณภาพของดิน และสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้อให้ผลผลิตใบยาสูบได้ดีเท่าภาคเหนือ จึงอาจทำให้เกษตรกรในภาคอีสานมีระดับการตอบสนองต่อนโยบายที่มากกว่า เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของตนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายนั่นเอง

ด้านถิ่นกำเนิด แม้ส่วนใหญ่จะมีระดับการตอบสนองนโยบายและแผนการควบคุมยาสูบแห่งชาติน้อย แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่าครัวเรือนที่มีถิ่นกำเนิดในหมู่บ้านเดียวกัน มีถึง 324 ครัวเรือน และเมื่อพิจารณาร้อยละของระดับการตอบสนองนโยบายดังกล่าว ทั้งครัวเรือนที่มีถิ่นกำเนิดในหมู่บ้านเดียวกัน (ร้อยละ 58.6) และอำเภอเดียวกัน (ร้อยละ 62.5) ต่างมีระดับการตอบสนองนโยบายน้อยและน้อยที่สุดรวมกันในสัดส่วนที่สูงมาก อาจเนื่องมาจากการประกอบอาชีพของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ เป็นการผลิตของครอบครัวที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งยังเป็นกิจกรรมการผลิตประจำถิ่น ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่กระทบกับการผลิตของครัวเรือนแล้ว ย่อมส่งผลให้เกิดการตอบสนองที่ไม่มากเท่าใดนัก ทั้งยังสอดคล้องกับผลการศึกษาที่กล่าวถึงแล้วในข้างต้นที่ว่าครัวเรือนเหล่านี้มีสินทรัพย์ทุนและการลงหลักปักฐานที่สร้างผูกพันกับ

ชุมชนท้องถิ่นในฐานะ “บ้านเกิดเมืองนอน” ก็มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองต่อนโยบายด้วยเช่นกัน

ในส่วนสุดท้ายเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับข้อค้นพบเบื้องต้น คือ จำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกไผ่สายพันธุ์ที่แบ่งเป็นสามกลุ่ม คือ น้อยกว่า 50 คน มีระหว่าง 50 - 100 คน และมากกว่า 100 คน ผู้วิจัยพบว่ายิ่งครัวเรือนเกษตรกรมีจำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกไผ่สายพันธุ์เพิ่มมากขึ้นเท่าไร ระดับการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติก็ยิ่งมีน้อยลงเท่านั้น (ร้อยละ 42.5 ร้อยละ 57.7 และ ร้อยละ 59.6 ตามลำดับ) สะท้อนว่า “การเป็นพวกเดียวกัน” มีผลทำให้เกิดพลังบางอย่างที่ทำให้พวกเขาเกลียดชังมากขึ้นทำทลายโครงสร้างรัฐด้วยการตอบสนองนโยบายในระดับน้อยจนถึงน้อยที่สุด ซึ่งตอกย้ำให้เราเห็นว่ากรมมีกลุ่มเครือข่ายเพื่อนบ้านและชุมชนถิ่นกำเนิดเดียวกันจะเป็นพลังสำคัญของเกษตรกรผู้ปลูกไผ่สายพันธุ์ในการต่อสู้กับนโยบายและแผนการควบคุมยาสูบแห่งชาติของรัฐนั่นเอง

ตารางที่ 3 ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองนโยบายและแผนการควบคุมยาสูบแห่งชาติ (n = 400)

ปัจจัย	ระดับการตอบสนองนโยบาย				Chi-square	df	Sig.	CC.
	น้อยที่สุด	น้อย	มาก	มากที่สุด				
พื้นที่เพาะปลูก								
แพร่	9.0	67.0	24.0	0.0	7.183	9	0.032	0.306
เพชรบูรณ์	4.0	60.0	36.0	0.0				
หนองคาย	3.0	53.0	44.0	0.0				

ปัจจัย	ระดับการตอบสนองนโยบาย				Chi-square	df	Sig.	CC.
	น้อยที่สุด	น้อย	มาก	มากที่สุด				
ร้อยเอ็ด	0.0	36.0	61.0	3.0				
ถิ่นกำเนิด								
หมู่บ้านนี้	4.6	54.0	41.4	0.0	18.32	9	0.032	0.211
หมู่บ้านอื่นในอำเภอ	10.4	52.1	37.5	0.0				
อยู่นอกอำเภอ	0.0	56.0	40.0	4.0				
อยู่นอกประเทศไทย	0.0	66.7	33.3	0.0				
จำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกใบยาสูบ								
น้อยกว่า 50 คน	0.0	42.5	56.2	1.3	15.27	6	0.018	0.193
50 - 100 คน	5.4	57.7	36.9	0.0				
มากกว่า 100 คน	6.7	59.6	33.7	0.0				

ที่มา: สร้างโดยผู้วิจัย.

สรุปและอภิปรายผล

1. คราวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมีการสะสม และครอบครองสินทรัพย์ ทุนอยู่ทั้งหมด 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน และ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อใช้ในการดำรงชีพของครัวเรือน สำหรับกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจของครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้ลดพื้นที่ปลูกยาสูบลง และไม่ได้ปลูกพืชอื่นทดแทน เกษตรกรรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนโยบายและ แผนควบคุมยาสูบมาโดยตลอด และเริ่มมีความกังวลใจเกี่ยวกับนโยบายที่เกิดขึ้นจะ ส่งผลกระทบต่อครัวเรือน ชุมชน และกลุ่มเครือข่ายของตน นอกจากนี้พวกเขายังให้ ความสำคัญต่อระดับความอยู่ดีมีสุขในประเด็นสุขภาพและการเงินเป็นหลัก โดยเมื่อ พิจารณาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและกระบวนการของผู้ปลูกยาสูบในท้องถิ่น เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบมองว่า การปลูกยาสูบทำให้ได้ราคามากกว่าการปลูกพืช ชนิดอื่น ที่ผ่านมายังไม่มีการลดพื้นที่การปลูกยาสูบลงเพื่อปลูกพืชชนิดอื่นแทน สำหรับนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาตินั้น ทางเกษตรกรได้ติดตามข่าวสาร ตลอด และเริ่มมีความกังวลใจเกี่ยวกับนโยบายที่เกิดขึ้นที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน ของตนเองในอนาคต จนต้องมีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของเกษตรกรเอง ดังข้อค้นพบ ของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2553; 2555) ที่พบว่า เกษตรกรผู้ปลูก ใบยาสูบต้องทำการผลิตใบยาให้เกินกว่าโควตาที่ตนได้รับ เพื่อป้องกันการตกโควตา แต่หากได้ผลผลิตเกินก็อาศัยช่องทางจำหน่ายด้วยตัวเอง เช่น การหันทำเป็นยาเส้น สำหรับความรู้ด้านนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติส่วนใหญ่รับรู้ รายละเอียดอย่างจริงจังอยู่ในระดับน้อย ส่วนด้านความอยู่ดีมีสุขเกษตรกรมองว่า การมีสุขภาพที่แข็งแรงและการมีเงินในจำนวนมากจะช่วยให้มีความสุขมากที่สุด แต่ยังมีประเด็นเรื่องการมีทรัพยากรที่ดินอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมี ความสุขได้เช่นเดียวกันเนื่องจากการมีที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ย่อมนำไปสู่ผลผลิตที่สร้าง รายได้สูง นั่นคือเกษตรกรเองก็ยังคงมองว่าผลผลิตที่สร้างรายได้จำนวนมากยังคงเป็น ความสุขที่ต้องแสวงหาอยู่ สอดคล้องกับการศึกษาที่พบว่าเป้าหมายสำคัญของ

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ คือ การมีสินทรัพย์ที่จะบันทึบความสุขแก่ตนเองและครอบครัว เช่นงานของ ทวีศักดิ์ เฟื่องทวี และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ (2562) และ Chamaratana, Daovisan & Prompakphink (2018) เป็นต้น

2. ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบส่วนใหญ่มีการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติในระดับน้อย (ร้อยละ 54.5) โดยมากกว่าครึ่งหนึ่งตัดสินใจที่จะยังไม่ตอบสนองต่อนโยบายและแผนดังกล่าว (ร้อยละ 58.3) โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือ คือ แพร่และเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการเพาะปลูกใบยาสูบดังกล่าวจะมีระดับการตอบสนองนโยบายส่วนใหญ่อยู่ในระดับน้อย (ร้อยละ 67.0 และ ร้อยละ 60.0 ตามลำดับ) ซึ่งข้อค้นพบดังกล่าวก็ไม่ใช่เรื่องที่ผิดจากความคาดหมายแต่ประการใด เพราะ นพรัตน์ สิทธิโชคธนารักษ์ และคณะ (2549) รวมถึง บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550; 2553) ต่างได้เคยเสนอว่ารายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบของไทยค่อนข้างดี เพราะเป็นระบบประกันราคาโดยโรงงานยาสูบ ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบมีสถานะที่ดีกว่าเกษตรกรผู้เพาะปลูกพืชประเภทอื่น จึงอาจทำให้พวกเขาไม่อาจตอบสนองนโยบายที่อาจส่งผลกระทบต่อครัวเรือนของพวกเขาได้ อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับข้อค้นพบของธนาคารโลกที่ศึกษาเกี่ยวกับเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบในอินโดนีเซียแล้วพบว่า เกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบของอินโดนีเซียในปัจจุบันมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แย่กว่าในอดีต เนื่องจากผลกระทบจากนโยบายควบคุมยาสูบของรัฐบาลอินโดนีเซีย เกษตรกรจึงพร้อมที่จะหันไปปลูกพืชชนิดอื่นเพื่อทดแทนการปลูกใบยาสูบ (World Bank Group, 2018)

3. พื้นที่เพาะปลูก ถิ่นกำเนิด และจำนวนเพื่อนบ้านที่ปลูกใบยาสูบเป็นสามปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 โดยทั้งสามปัจจัยต่างมีส่วนยืนยันความเข้มแข็งของเครือข่ายแบบหลวมในชุมชนเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวอย่างการเพาะปลูกใบยาสูบที่เป็นเหมือน “หมูยัด”

ผู้คน ชุมชน และกลุ่มต่าง ๆ เชื่อมร้อยกัน เพื่อต่อสู้ ต่อรอง และพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ร่วมของพวกเขา สอดคล้องกับงานวิจัยหลายชิ้นที่สะท้อนความเข้มแข็งของความเป็นคนอาเซียนเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็งานศึกษาของ บัณฑิต พรหมพิทักษ์ (2553) อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) และ ธนพฤษภ์ ชามะรัตน์ (2561) ที่ต่างศึกษาเครือข่ายของชาวนาในฐานะผู้ประกอบการที่อาศัยกลไกของเครือข่ายของตนในการปฏิบัติการ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ นอกจากนี้ยังมีประเด็นของการเป็นคนที่มืถิ่นฐานบ้านเกิดจากแหล่งเดียวกันและมีอาชีพเดียวกันย่อมมีความเห็นอกเห็นใจกันและร่วมมือกันในการรับมือกับปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบเช่นเดียวกับครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทะลา วรณหงส์ และ ธนพฤษภ์ ชามะรัตน์ (2561) ที่ศึกษาเครือข่ายของแรงงานแม่หญิงลาวที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย และงานของ ธนพฤษภ์ ชามะรัตน์ (2560ข) ที่ศึกษาบทบาทของเครือข่ายทางสังคมที่มีต่อการดำรงชีพของแรงงานนักเรียนไทยในออสเตรเลีย

ข้อเสนอแนะ

1. จากผลการศึกษาที่พบว่าครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ส่วนใหญ่มีการตอบสนองต่อนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติในระดับน้อย และมากกว่าครึ่งหนึ่งตัดสินใจที่จะยังไม่ตอบสนองต่อนโยบายและแผนดังกล่าว โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือ คือ แพร่และเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการเพาะปลูกใบยาสูบ ดังนั้น กระทรวงสาธารณสุขและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเร่งรณรงค์ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจในนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติแก่เกษตรกรผู้ปลูกยาสูบ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งเป็นแหล่งผลิตใบยาสูบสำคัญของประเทศ และมีครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบเป็นจำนวนมาก เพื่อให้การดำเนินนโยบายและแผนดังกล่าวเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดความร่วมมืออย่างแท้จริงโดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง

2. หน่วยงานภาครัฐโดยเฉพาะกระทรวงสาธารณสุขจำเป็นต้องพึ่งพาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ทั้งเครือข่ายระดับเพื่อนบ้าน ระดับชุมชน ตลอดจนเครือข่ายสมาคมผู้ปลูกใบยาสูบในพื้นที่ให้เป็นกลไกในการผลักดันนโยบายผ่านการเจรจาทำความเข้าใจร่วมกัน แทนที่จะใช้การบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวดรุนแรง เพราะข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้ชี้ชัดอยู่แล้วว่ายิ่งครัวเรือนเกษตรกรมีเพื่อนบ้านที่เป็น “คนหัวอกเดียวกัน” มากเท่าไร โอกาสที่พวกเขาจะตอบสนองนโยบายรัฐก็ยิ่งน้อยลงเท่านั้น แต่ในทางกลับกัน หากพวกเขามีความเข้าใจและยอมรับในการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวของเขาเองแล้ว โอกาสที่นโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติจะประสบความสำเร็จก็จะบังเกิดผลตามมา

3. หน่วยงานภาครัฐโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ควรส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนที่ทำให้มีรายได้ไม่ต่ำกว่ายาสูบเกินไป โดยมีตลาดรองรับผ่านกลไกของกระทรวงพาณิชย์และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนเครือข่ายเกษตรกร เพราะจากผลการศึกษานี้ที่พบว่า ยังมีเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบจำนวนไม่น้อย (ร้อยละ 41.7) ที่พร้อมจะตอบสนองนโยบายของรัฐ ทั้งนี้ก็อยู่กับความจริงใจของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องด้วยว่าจะมีมาตรการส่งเสริมพืชทดแทนอย่างจริงจัง และสอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ในแต่ละภูมิภาคด้วย โดยงานวิจัยนี้เสนอว่าอาจดำเนินการส่งเสริมในจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีระดับการตอบสนองต่อนโยบายและแผนการควบคุมยาสูบแห่งชาติสูง (ร้อยละ 61.0) อีกทั้งยังมีนัยยะของผลผลิตใบยาสูบพันธุ์เตอร์กิสของจังหวัดเองที่ส่วนใหญ่มักส่งขายให้กับบริษัทเอกชนที่ส่งผลถึงผลประโยชน์ที่ได้น้อยกว่ายาสูบพันธุ์อื่น ดังนั้น หากเริ่มต้นส่งเสริมพืชทดแทนในพื้นที่นี้ อาจนำมาซึ่งแนวปฏิบัติที่ดี (Best practice) สำหรับพื้นที่อื่นต่อไป

4. สืบเนื่องจากข้อเสนอแนะที่ผ่านมา หากมีการศึกษาวิจัยในอนาคตควรมุ่งเน้นการวิจัยที่เป็นการประเมินผลการทดลองปลูกพืชทดแทนในพื้นที่เป้าหมาย และขยายเพิ่มเติมตามความสมัครใจ เพื่อพิสูจน์ว่าผลผลิตจากพืชทดแทนนั้นมีผลตอบแทนที่ดีกว่าปลูกใบยาสูบอย่างมีนัยสำคัญทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการตอบสนองนโยบายและแผนควบคุมยาสูบแห่งชาติของเกษตรกรผู้ปลูกใบยาสูบ ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.) มหาวิทยาลัยมหิดล และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

เอกสารอ้างอิง

จันทะลา วรณหงส์ และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2561). เครือข่ายทางสังคมของแรงงานสตรีลาวย้ายถิ่นในจังหวัดอุดรธานี ประเทศไทย. *วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 5(2), 127 - 148.

ทวีศักดิ์ เพ็งทวี และ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2562). บริบทความเปราะบางของครัวเรือนแม่หญิงพิการลาวในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. *วารสารนานาชาติมหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 9(1), 111 - 131.

ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2560ก). *การวิจัยเชิงปริมาณสำหรับงานพัฒนาสังคม*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2560ข). หมุดยึดเด็กไกลบ้าน: บทบาทของเครือข่ายทางสังคมที่มีต่อการดำรงชีพของแรงงานนักเรียนไทยในออสเตรเลีย. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่*, 9(2), 260 - 282.

_____. (2561). พหุลักษณะของเครือข่ายทางสังคมในการจัดการนาของเกษตรกรอีสานในยุคเปลี่ยนผ่านสู่ประเทศไทย 4.0. *วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 35(3), 216 - 237.

นพรัตน์ สิทธิโชคธนารักษ์, เสถียร ศรีบุญเรือง, คณิต เศรษฐเสถียร, และ ลัทธลี
เจ็ญเจริญ. (2549). ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจของอุตสาหกรรมใบยาสูบ
ขนาดเล็กในประเทศไทย. *วารสารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*,
10(1), 216 - 237.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2553). *ประชามคมกับการมีส่วนร่วมของประชาชน*. ขอนแก่น:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2557). สถานการณ์ยาเส้น. ใน ศิริวรรณ พิทยรังสฤษฏ์,
ปวีณา ปันกระจำง, และ สุนิดา ปรีชาวงษ์ (บรรณาธิการ), *สถานการณ์
ปัจจัยเสี่ยงหลักด้านยาสูบของประเทศไทย พ.ศ.2557*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.).

บัวพันธ์ พรหมพักพิง, นิลวดี พรหมพักพิง, พะเยาว์ นาคำ, เกษราภรณ์ คลังแสง,
ภัทรพร ศรีพรหม, และ พรเพ็ญ ปานคำ (2550). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการเศรษฐศาสตร์การเมืองเรื่องการควบคุมบุหรี่*. ขอนแก่น: คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง, นิลวดี พรหมพักพิง, พรเพ็ญ ปานคำ, เกษราภรณ์ คลังแสง,
ภัทรพร ศรีพรหม, อนุวัฒน์ พลทิพย์ และ เบญจมาภรณ์ ผาโคตร. (2553).
*รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการเส้นทาง “ยาเส้น”: เกษตรกรผู้ปลูก
ผู้ผลิตยาเส้น ผู้จำหน่าย และ ผู้บริโภคบุหรี่มวนเอง*. ขอนแก่น: คณะ
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง, ฉลาด จันทรมสมบัติ, ชูศักดิ์ สุทธิสา, คณิน เชื้อดวงมุข,
พรเพ็ญ ปานคำ, สุธาสินี ปรีดาสา, ... ประจักษ์ อาษาธง. (2555). *รายงาน
วิจัย โครงการการสร้างและพัฒนามาตรการทางสังคม เพื่อควบคุมการ
บริโภคและการจำหน่ายยาเส้น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษา
3 จังหวัดในภาคอีสาน*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ปวีณา ปันกระจำง และ ศิริวรรณ พิทยรังสฤษฏ์. (2557). สถานการณ์การบริโภค ยาสูบของประชากรไทย พ.ศ. 2557 กับ ประสิทธิภาพการดำเนินการ ควบคุมยาสูบ. ใน ศิริวรรณ พิทยรังสฤษฏ์, ปวีณา ปันกระจำง, และ สุนิดา ปรีชาวงษ์ (บรรณาธิการ). *สถานการณ์ปัจจัยเสี่ยงหลักด้านยาสูบของ ประเทศไทย พ.ศ.2557*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการ ควบคุมยาสูบ (ศจย.).

สำนักควบคุมการบริโภคยาสูบ. (2554). *แผนยุทธศาสตร์การควบคุมยาสูบแห่งชาติ พ.ศ. 2553 - 2557*. นนทบุรี: สำนักควบคุมการบริโภคยาสูบ กรมควบคุม โรค กระทรวงสาธารณสุข.

ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ. (2557). *สรุปสถานการณ์ตัวชี้วัด ตามยุทธศาสตร์การควบคุมการบริโภคยาสูบของประเทศไทยปี 2557*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและจัดการความรู้เพื่อการควบคุมยาสูบ (ศจย.).

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมนดาอำปาก จาก “ชานา” สู่ “ผู้ประกอบกร”*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

Chamaratana, T.; Daovisan, H. , & Prompakphink, B. (2018). Transforming informal workers’ assets into their livelihoods: A case study of garment workers in the Lao PDR. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 26(3), 1419 - 1432.

Chambers, R. & Conway, G. R. (1991). *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century*. London: Institute of Development Studies.

Cunningham, G. K. (1986). *Educational and Psychological Measurement*. New York City, New York: Macmillan Inc.

De Haan, L. (2005). *How to Research the Changing outline of African Livelihood*. Maputo: African Studies Center Leiden.

- Lindenberg, M. (2002). Measuring Household Livelihood Security at the Family and Community Level in the Developing World. *World Development*, 30(2), 301 - 318.
- Neuman, W. L. (2004). *Basic of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston, Massachusetts: Pearson Education.
- Phongsiri, M. (2014). *Livelihood Strategies of Return Thai Diaspora in Thai Society*. (Doctoral Dissertation). Khon Kaen University, Department of Sociology.
- World Bank Group. (2018). *Economics of Tobacco Taxation Toolkit*. Washington, D.C.: WBG Global Tobacco Control Program.
- World Health Organization. (2018). *WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2017*. Luxembourg: Bloomberg Philanthropies.